

A Klaniczay által kifejtett tétel tehát valóban igaz: a barokk stílusjegyek ellentétes tartalmi mondanivalók közlésére egyaránt alkalmasak. Ebben a perspektívában szemlélve ugyanis a hősök mitikus felnagyítása (Zrínyi) is más értelmet nyer. Valóban az olvasó intellektuális kontrolljának megbénításáról van szó, s ez barokk stílussajátosság, de nem a józan ésszel ellentétes cél elfogadása érdekében: a mitikussá növelt alak a népek nyomorgatóját pusztítja el! A ráció fékjének kikapcsolása tehát azt eredményezi: elfogadjuk, hogy a török legyőzhető! Következésképp azt a célt szolgálja, hogy *feloldja* a ráció által sugalmazott, s a tapasztalatokra épülő aggodalmakat, hogy a török legyőzhetetlen. Az eposz barokk és nem barokk elemei ennél fogva ugyanazt a célt szolgálják: az elszántság, az önbizalom növelését az aktuális politikai feladat megoldására.

Klaniczay összefoglalásait, írói arcképeit az teszi világossá, hogy figyelmét mindig a központi kérdésre irányítja: mit fejez ki a mű társadalmilag a fejlődés adott szakaszában? Ezzel a valóságos középpontra tapintott rá, s megtalálta a magaslatot, ahonnan valóban át lehetett tekinteni az életművet, s ahonnan nézve érthetővé vált minden lényeges tartalmi és formai sajátosság. Ezért a bonyolult, gazdag dokumentációra támaszkodó fejtegetések folyamán nem tévedünk el a részletekben: a tanulmány részletei természetesen rendeződnek a központi gondolat köré, hogy a történetiség szempontjának s a tudományos módszernek szigorú alkalmazása gazdagodást jelent az irodalomtörténet számára, bizonyítja Klaniczay egy korábbi Pázmány-értékelésének összevetése az e kö-

tetben levő elemzéssel. A korábbi Pázmány-arc egyöntetűen sötét színezete abból adódott, hogy tevékenységét nem az objektív lehetőségekhez, hanem a haladó íróról tudatunkban *elvé* kialakított elképzeléshez mértük. Az új Pázmány-kép a kor megméréseiből, az adott lehetőségek számbavételéből indul ki, s jut el e bonyolult életmű pozitív és negatív vonásainak megértéséhez. Így anélkül, hogy szépítene, rámutathat: Pázmány felhasználta a történelmi szakasz nyújtotta lehetőséget, hogy segítsen az egész országon: figyelmeztette a királyt a török elleni harc folytatásának kötelességére! Szubjektív becsületességére vall, hogy Bécs hűzódózása láttán, maga is beismerte tévedését. Persze, szubjektív becsületessége nem mentesíti — s ezt érzékelteti Klaniczay — az alól, hogy objektív hatásában tevékenysége a haladás-ellenes tendenciák erősödését segítette elő. Az arc azonban árnyaltabb lett: a tevékenységét meghatározó objektív és szubjektív elem szerepe világossá vált, s ezzel *megértettük* az íróat.

A kötet egyik legnagyobb értékének éppen azt tartjuk, hogy a feldolgozott és rendszerezett hatalmas anyag megismertetésén túl tudományos gondolkodásra is nevel és számos ponton a kutatás új területeire irányítja a figyelmet. Klaniczay szintézisei nyomán revidálniunk kell a régi magyar irodalom legdöntőbb periódusaira vonatkozó eddigi nézeteink jó részét, s a korszakolás, a stílusirányzatok, valamint az írói portrék vonatkozásában érvényesítenünk kell eredményeit.

Szigeti József
(Kolozsvár)

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

27—28. köt. Szerkesztik: Bisztray Gyula és Király István. Elbeszélések 1—2. köt. 1.: 1861—1873; 2.: 1874—1877. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. Bp. 1962—1963. Akadémiai K. 340; 332 l.

A mikszáthi életmű 1956-ban megindult 5 ciklusos felmérése ma már túl van a tervezett kötetszám felénél. Lezárult az összes művek első nagy fejezete. A 27. kötet új ciklus kezdődik, mely a regények és nagyobb elbeszélések után most először közli teljes egészében a pályakezdő Mikszáth írásait. Ezek az elbeszélések, rajzok és karcolatok az országos sikert hozó két kötete előtt jelentek meg többnyire folyóiratokban, azokban az években, amikor emberfeletti küzdelmet vívott a megálmodott érvényesülésért. A sorozat most meginduló új kötetei felölelik az író mindazon kisebb nagyobb elbeszéléseit, rajzait, amelyek nem tartoztak vagy nem illettek be a Regények és nagyobb elbeszélések ciklusába.

A kiadás meglapulására is figyelmeztet arra, hogy a sajtó alá rendezés most érkezett a nehezebb részéhez. Ez várható is volt, hiszen a kisebb, szétszórt, sokszor kötetkiadást sem ért munkák felkutatása a megelőző filológiai munkánál jóval izgalmasabb, nehezebb. A szerkesztők azonban éppen ezekkel a kötetekkel végzik munkájuk legtermékenyebb részét.

Önmagukban nézve ezek az elbeszélések nem jelentenek különösebb művészi értéket. Nem is ebben látjuk jelentőségét, hanem abban, hogy részesei a teljes mikszáthi életműnek. Ezek számbavétele hiányában maradt mindmáig részleges Mikszáth értékelése. A most megjelent korai munkák tanulmányozá-

sa teszi majd lehetővé annak tisztázását, hogy honnan indult Mikszáth. Ami a kötetkiadás hiányában fél évszázadig nem volt lehetséges, az most megvalósulhat. A kezdet és a vég, az indulás és a végső állomás távlatában mérhetjük fel írói fejlődését, hangjának felerősödését. Király István Mikszáth-tanulmányának kiegészítése készül ezekben a kötetekben.

A közönség részéről feltehetőleg ezek lesznek a kevésbé forgatott lapok, de az irodalomtörténet ezekből fogja meríteni azokat a részletmegállapításait, amelyek ma még hiányoznak Mikszáth írói munkásságának értékeléséből.

Az *Elbeszélések* I—II. kötetét Bisztray Gyula rendezte sajtó alá. A szöveg kezelésében, a hozzáfűzött jegyzetanyag összeállításában az előző ciklus gyakorlatát folytatja, de érvényesíti azokat az új szempontokat is, amelyekre részint az előző kötetek bírálata figyelmezteti, részint az időközben megjelent akadémiai szabályzat (*A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata*. Bp. 1962. Akadémiai Kiadó) kötelezi. Az *Irodalom* c. fejezetben az eddigi kötetektől eltérő gyakorlatot vezet be: nagyon helyesen közli lehetőleg teljes egészében azokat az egykorú sajtóvisszhangokat, amelyek dokumentációs értékűek, s ma már nehezen hozzáférhetőek. Az 1910 utáni ismertetéseket (a később elkészülő Mikszáth-bibliográfiára való tekintettel) csupán annotált bibliográfiákban sorolja fel.

Az I. kötetben 11 elbeszélést találunk, s Függelékben közli a rimaszombati és selmecbányai diákdolgozatokat, összesen 5-t. A II. kötet az 1874-től 1877-ig írt elbeszéléseket tartalmazza, s Függelékben közli az 1874—75-ből való 54 anekdotát, valamint az 1874—75-ből származó négy fordítást. Ezek *A gyermeki szeretet jutalma* (németből), *A két engedellen* (németből), *A fekete macska* (Edgar Allan Poe), *Rejtélyes gyilkosság* (Edgar Allan Poe.). A németből fordítottokról eddig nem tudott az irodalomtörténet, a két Poe-fordítás közül pedig csak az egyiket (*Rejtélyes gyilkosság*) ismerte. Bisztray meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy *A fekete macska* fordítása is Mikszáth műve.

Bisztray nem érdemtelenül hivatkozik arra, hogy „A jelen Krk tárta fel MK műhelymunkájának egyik legfőbb sajátosságát: hogy milyen nagy műgonddal dolgozott! Írói egyéniségének ez a jellemvonása már első évtizedeiben megnyilatkozott.” (II. köt. 270.) Valóban, az újabb és újabb átdolgozások, a megformálás gondos csiszolása, a már megírt művekhez való többszöri visszatérés arról vallanak, hogy Mikszáth magasra tett művészi mércével bírálta saját írásait.

A két kötet elbeszéléseiben az indulás pillanatában figyelhetjük meg az író, amikor látóköre még nem szélesedett országos, társadalmi problémákat átfogó szintre. Gyer-

mek-, diák- ifjúkorának élményeit, közvetlen környezetének alakjait, a megyei nemesi élet jellegzetes, néha kirívó, érdekes alakjait, eseményeit formálja hosszabb-rövidebb elbeszélésekké. Élményeit társasági köre kisebb nagyobb epizódjaiból a személyes átélés vagy az élőszóbeli baráti közlés útján szerzi. A külfölcökre való felfigyelés, intenzívebb érdeklődés már itt, az indulás pillanatában adva van Mikszáthban.

Témái nem túlságosan érdekesek, de arra mindenestre alkalmasak, hogy a későbbi nagy kritikai realista nem egy tulajdonságának csiráit megjelöljék benne. Az elbeszélések tematikája azt mutatja, hogy ekkor még nem érték komoly, művészetét elmélyítő társadalmi élmények. Környezete alakjait még úgy mutatja be, hogy nincsenek kapcsolatban a társadalom egészével. Hiányzik ezekből a korai írásokból az a lényegre tapintó, hideg kritikai él, amely későbbi művészetének egyik erőssége lesz. Kivételt talán csak a Sárika grófnő jelent. Alakjai — kikkel hibáik ellenére is legtöbbször rokonszenvez — nem típusok. A cselekmények szintere alig lépi túl saját környezetét. Mikszáth ezekben a korai elbeszélésekben még csak közeledik a magyar társadalom problémáihoz, de el még nem éri.

Feltűnően szegény névkészlete is. Hőseit többnyire megváltoztatott néven szerepelteti. Igaz, ezek a névmásítások néhol igen szellemesek, találók.

Hangja többnyire kedélyesen tréfálgató, arca csak nagyritkán komorul el, de mosolya mögött is érezhető a bírálatra hajló szatirikus hajlam. A legértékesebb az induló Mikszáthban a korai elbeszélések mindegyikében átszűrő egészséges, fiatalos humor. Ez a sajátos, derűs, jellegzetesen mikszáthi humor segíti át a pályakezdés nehézségein. Ez az egészséges, fiatalos lélekből fakadó derűs életszemlélet az elbeszélések döntő többségében megtalálható. Humora aranyával ötvözi korai elbeszélései mondatait. A művészi megfogalmazás írástechnikai feladataival még birkózik, s ez a magyarázata annak, hogy nem tud mélyebbre ásni, nem tud többet láttatni a magyar társadalomból. Vannak azonban — igaz csak csíraállapotban — a későbbi nagy íróra jellemző tulajdonságok is ezekben a korai munkákban, s ezek jelenléte is arra kell hogy figyelmeztessen, hogy a mestertől, Jókaitól való elszakadás korábban kezdődött, mint eddig tartottuk.

A jegyzetanyagban Bisztray gondos munkára valló igyekezettel tárja fel a pályakezdő Mikszáth kritikai fogadtatását. A korábbi kötetekből megszokott alaposággal tárja fel az írások keletkezési körülményeit, szövegváltozatait. A tárgyi magyarázatokkal azonban nem tudunk mindenben egyet érteni. Igaz, hangoztatja, hogy a tárgyi magyaráza-

tokban bizonyos ökonómiával él (I. köt. 234.), ez azonban a gyakorlatban következetlenségekhez vezet. Leszögezi, hogy mellőzi azoknak az idegen szavaknak az értelmezését, amelyek megtalálhatók a közhasználatú szótárakban, valamint azon események magyarázatát, amelyeknek az olvasó is utána nézhet lexikonokban, kézikönyvekben. A szükséges és felesleges tárgyi magyarázatok megítélése a kötetekben teljesen szubjektív. Hosszan lehetne sorolni kifogásolni valóinkat, a teljességre való törekvés igénye nélkül sorolunk fel néhányat.

A kemény emberhez fűzött tárgyi magyarázatban (I. 247.) felesleges a kiegészítés után az évszám (1867) közlése. Csak egy kiegészítés volt, s ezt lexikon és kézikönyv nélkül is mindenki tudja, hogy mikor. *Mikor az új kasztély füstbentben fordul elő* ez a mondat: „Decretálták, hogy processust akasztanak a Kazáry grókok nyakába.” (I. 80.). A tárgyi magyarázatokba bekerült a „decretált” (I. 271.), de kimaradt a processzus. Ugyancsak ebben az elbeszélésben fordul elő a következő: „Ahol nincs alperes, felperes, egzekució, licitáció, brachium, nincsen semmi...” (I. köt. 73.) A tárgyi magyarázatba csak a brachium került bele. (I. 270.). A tárgyi magyarázatok szükséges vagy szükségtelen voltának eldöntésében tapasztalható önkényességen a jövőben feltétlenül változtatni kell. A sajtó alá rendezés munkáját e téren is elvi megfontolások irányítsák. Ne forduljon elő olyan következetlenség, mint pl. a *Fotografiák a vármegyéből* c. elbeszéléshez fűzött tárgyi magyarázatban. A Pompadour-paszttát részletesen magyarázza (I. 133. ill. 287.), de a szomszédságában levő anatherin-szájvíz fogalmához nem fűz semmi magyarázatot. Ugyanekkor ezt később (I. 161. ill. 290.) más összefüggésben magyarázza. Az értelmezést az első előfordulásnál váránánk, később elég lenne rá az utalás. Baj van az utalásokkal is, mert e téren is következetlenségeket találunk. Van, ahol utal a már korábban magyarázott fogalomra, van, ahol ezt egyszerűen elhagyja. A *Miért fél a Stofi bácsi a porostól* (I. 53.) és a *Sárika grófnő* c. elbeszélésekben egyaránt előfordul (I. 186.) a „high life”, az előkelő élet, előkelő világ fogalma. Az első előfordulásakor nem, a második esetben fűz hozzá magyarázatot. (I. 326.) Mindez azt mutatja, hogy a sajtó alá rendező maga sem azonos elvek alapján dönt egy-egy fogalom előkerülésekor a magyarázat szükséges vagy szükségtelen voltát illetően. Ha a veni vidi vici Julius Caesar mondomta szállóigéje magyarázatra szorul (I. 174.), nem ártott volna a *Fi donc* (I. 187.) és a *brodsitzer* (I. 185.) fogalmának a tisztázása sem. A *Sárika Grófnő* c. elbeszélésben egymás mellett fordul elő az ordinaire és a canaille szó (I. 188.), s mégis csak az elsőt követi magyarázat.

A stempli-péNZ (I. 64.), börczianer, ternó, haupttreffer (I. 105.), strikkelő tű (I. 107.), ándungom van (I. 108.), schőne Dovidl (I. 118.), skiz, pagát (I. 121), komótsapka (I. 128.), buró (I. 128.), rüpök (I. 131), gödi csata (I. 134.) kaputrokk (I. 147.) stb. magyarázatát nem éreztük volna feleslegesnek. A Krk e téren meglévő hiányait kár lenne tovább sorolni. Mindez a jövőben könnyen elkerülhető, ha a szerkesztők ezeket az észrevételeket ugyanolyan jóindulattal fogadják, mint ahogyan ezt megtettük.

Az elbeszélések jelentős része itt jelenik meg először kötetkiadásban. A *Sramkó bácsi* (1872) egy kapitális ötletre épülő, sokáig ismeretlennek számító korai elbeszélés. Főszereplője, Vladár Samu, az egykori 48-as kapitány, később ügyvéd-állatorvos az író nőgrádi fiskáliskörének volt a tagja. Ez a korai mese feltehetően sok valóságjelemt tartalmaz.

A sorsjeggyel való tréfa — ismerve a Mauks-lányok ördögös tréfacsináló kedvét — valóban megtörténhetett. Mikszáth remek görbítő tükkörben mutatja be itt a nőgyűlölő agglegény felsülését. Bár a téma lehetőségét nyújtana rá, nem mélyül társadalombírálatú, hanem megmarad vidám hangú környezetcsipkedő torzképnek.

Tudományos értekezés a hídegláziól (1873). Először a *Nógrádi Lapokban* jelent meg ez a több változatban is feldolgozott, személyes élményből eredő elbeszélés a tréfás, népi gyógymód sikeres alkalmazásáról. A nem szemlemtelen mese azonban nem alakul szerves elbeszéléssé.

Garibaldi butéliei (1874). Az elbeszélés hőse, Kutlik József azok közül a mikszáthi hősök közül való, akik valószínűleg eredeti nevükkel vonultak be Mikszáth művészetébe. A történet maga a selmeci diákevekbe nyúlik vissza, s egy diákkori tréfa körül bonyolódik. Ebben, valamint egyéb műveiben is többször említi a legenda övezte olasz szabadsághóst, Giuseppe Garibaldit, akit a Habsburg-elynyomás ellen folytatott következetes harca tett igen népszerűvé nálunk. Mikszáth tisztelettel párosult szeretettel övezte alakját, s publicisztikai írásaiban is adózott az olasz szabadsághősnek. A Kutlik uram Garibaldival való kapcsolata köré szőtt legenda és egy diákréfa anyagából ötvözve össze az érdekes, szellemes elbeszélést. Később betoldotta ebbe a novellába a *Csodálatos gomba* c. történetet, s így jelent meg a *Fővárosi Lapokban* 1875-ben. A betoldás azonban nem vált az elbeszélés előnyére.

Bisztray helyesen csak a Függelékben közli a *Csodálatos gomba* betoldott részét. Mivel kötetben ez az elbeszélés sem jelent meg az író életében, az irodalom nem is említi.

Az író és munkája iránti tiszteletünk hangsúlyozása mellett túlzásnak véljük Bisztraynak a jegyzetben közölt alábbi tetszetős — nekünk Engels Balzackal kapcsolatos véleménye reminiscenciájának tűnő — megállapítását. „Mikszáth elbeszélései és regényei nemcsak magasrendű művészi alkotások, hanem egyszersmind korának, a XIX. század második felének és a századfordulónak teljes hiteles ábrázolásai. E művekből (*Beszterce ostroma, A gavallérok, Két választás* (!) *Új Zrínyiász, A Noszty fiú esete* (!) stb.) sokkal pontosabban és hívebben megismerhetjük a feudálkapitalista Magyarország társadalmi viszonyait, züllött politikai és gazdasági életét, mint száz meg száz egykorú tudós tanulmányból.” (II. 231.)

A csodálatos gomba (1874). Mikszáth ezt a selmeci diáksíny körül bonyolódó humorreszkjét nem vette bele egyetlen gyűjteményes kötetébe sem. Mint láttuk, felhasználta a *Garibaldi butéiái* s később a *Tavaszi rügyek*-ben. Nem valószínű, hogy személyes élménnyel állunk szemben. A természetrajz tanár váltakozó neve (S... professzor, Szimacsek professzor, Gábel István) is erre enged következtetni. A Jegyzetanyagban az *Irodalom* fejezet elmaradt. Nem is történik utalás arra vonatkozólag, hogy az irodalom foglalkozott-e vagy sem evvel az írással.

A zsiráns-kereső (1874). Ugyancsak az első kötetkiadást megérő elbeszélések közé tartozik. Először a *Mulattatóban* jelent meg. Ez már az író művészete tágulásáról vall. A jellegzetes megyei arcaikat bemutató fotográfiairól itt tér át a fővárosban az újságok sajtós, e korban külföldi minták alapján elterjedő műfajára, a rajzra. A főváros zajosabb, lüktetőbb életében több alkalma van a megfigyelésre, az általánosításra, a tipikus jelenségek és jellegzetes típusok észrevételére. A megyei figurákról kezd átterelődni a figyelme a városi emberekre. Bisztray a jegyzetben helyreigazítja Rubinyi Mózes tévedését. Az *Irodalom* fejezet itt is elmaradt, vagy ha a Rubinyival kapcsolatos részt kell annak tekintenünk, akkor eltér a korábbi gyakorlattól.

Az Őrsike története (1875) c. elbeszélésről az irodalomtörténet is csak az elmúlt években szerzett tudomást. (W. Petrolay Margit: *Mikszáth Kálmán elfelejtett ifjúsági írásai*. ItK 1956. 289—291.) A nagyváros egyre fokozódó élményéből született meg a dickenszi szánalomkeltés célzatát eszünkbe juttató korai kis elbeszélés. A túlzottan érzelmes, szentimentális történet nem emelkedik felül a tömeg tárcanovellák színvonalán. Nem is annyira a történet (A társadalom két kivetettjének egymásra találása.), a kidolgozás, mint a mögötte álló indító erőt adó kiváltó élmény, a nagyvárosi nyomorra felfigyelő írói magatartás érdemel figyelmet. A főváros élményei

szülik és erősítik Mikszáthban az esetekkel való együttérzést.

Aki nem akar úr lenni (1876). Mikszáth ismeretlennek számító sikerült kis szatirikus elbeszélése, amely a *Magyarország és a Nagyvilágban* jelent meg először. A korabeli jogszabályok egy pontját teszi szövé, amely lehetőséget ad a könnyelmű adósságszinálónak a felelősség alól való kibújására. Az elbeszélés középpontjában álló Kerecsy Aladár (Valószínűleg költött név!) a századvégi felelőtlen és könnyelmű világfiak, „gavallérok” típusa. Bisztray rámutat arra (II. 285.), hogy ez a novella teszi teljessé a vármegyéről korábban készített *fotografiák* sorozatát. Az *Irodalom* fejezet itt is elmaradt.

A pajkos Ilonka (1877). A történetet Mikszáth korábban is feldolgozta *Szegény Icik zsidó* címen. A jóeszü, de vásott, engedetlen, fejét mindig gonoszszágon törő Tarka Ilonkáról szól. A nevelő célzatú korai írások közé tartozik, amelyeket a bakfislányok okulására írt, s a *Lányok Lapjában* közölt. Célja az, hogy a szülői kényeztetés és a gyermeki szabadosság esetleges súlyos következményeire hívja fel a figyelmet. Bisztray a jegyzetben közli teljes egészében a halálos kimenetellel végződő első feldolgozást.

Hogyan járt Vörösmarty a pénccel? (1877). Tulajdonképpen már átmenet a nagyobb lélegzetű anekdotákhoz. A kötetben először megjelenő történetet Bisztray feltételezése szerint pesti baráti körben hallhatta.

Az első hosszú ruha (1877). A kis rajz először a *Lányok Lapjában* jelent meg. Bisztray Mikszáth jellegzetes bakfis típusának tartja. Érdemes megemlíteni, hogy már első írásaiiban is azzal a melegséggel rajzolja meg nőalakjait, amely később oly jellemzője lesz.

A megbukott és az eminens (1877) Az oktató jellegű diákhistória inkább a szülők számára készült, hogy felhívja a figyelmet az oktan kényeztetésből kinövő jellemhibákra. Bisztray nem említi, hogy van-e nyoma a Mikszáth-irodalomban.

Az *Elbeszélések* további darabjai már korábban is megjelentek kötetkiadásban.

A kemény embert (1870), első népies beszélyét az *Igazmondó* 1869 decemberében meghirdetett pályázatára írta. Az első díjat ugyan nem sikerült elnyerni, de a bíráló bizottság a beküldötték közül ezt az egyetlen itélte közlésre méltónak. Már az első elbeszélésben felfedezhetjük a gyermekkor élményeit: 48 élménye, Bem alakja, a piski csata és a segesvári útközveti említése figyelmeztet erre. Feltehetőleg nem személyes, hanem olvasmányélmény indította meg tollát, amikor a népbáladákban gyakran feldolgozott témát (a fiatalok szerelmét tiltó ellenséges szülői magatartás következménye) kerekít mesterkéltséggel és indokolatlan fordulatai ellenére

is idealizmusba hajló, népi naivitású, olvasmányos elbeszéléssé.

A Mikszáth-irodalom érdemlegesen nem foglalkozott ezzel az elbeszéléssel.

A *Kedves Gaillard apó* (1871) c. elbeszélését feltehetően valamilyen francia forrásból, vagy a porosz—francia háború folyóirataiból megismert jelentései, beszámolóí, rajzai és képei alapján írta meg. A hatások valószínűek, bár Mikszáth nyomatékosan hangsúlyozza, hogy „eredeti elbeszélés”. Később egyéb külföldi tárgyú elbeszéléseivel egyetemben ezt is megtagadta, mint fiatalkori romantikus elkalandozása költői terméket.

Hosszú időn keresztül elfelejtett novellának számított ez a megformálás, részletekben való kidolgozását, színességét tekintve sikerültebb munkái közé számítható elbeszélés. Alos francia irodalmi tájékozottságra vallanak az elbeszélés topográfiai részletei. Az 1954-ben megjelent Mikszáth Kálmán: *Elbeszélések* I. kötetében is megjelent.

A *Pletyka* (1871) c. elbeszélése valószínűleg az író balassagyarmati emlékeiből táplálkozik, s korai pedagógiai jellegű munkái közé tartozik. Erre enged következtetni az a kínos figyelmisség, ahogyan hely- (Barogfalva) és személyneveit megváltoztatja, (Baroghi Aladár, Szent-Udvari Mari stb.) valamint az a körülmény, hogy álnéven (Fáy László) jelentette meg.

Témája egy féltékenységi tragédia (amit később a *Ne okoskodj, Pista!*-ban is feldolgozott.), amelyet elég valószínűtlenül, kicsit a kezdő Jókai vadromantikus írásaira emlékeztetően bonyolít. Űtkereső írora valló melléfogás az is, hogy miután Baroghi Aladár szíven lövi legjobb barátját, Kádás Lacit, az félkönyökre emelkedve búcsúzik. Szerkezeti megoldása is elég furcsa. Értekező, filozófiai jellegű téziskifejtés után csap át az eseményszerű ábrázolásra, hogy a végén visszatérjen a konklúziót tartalmazó, meditatív jellegű befejezéshez.

Miért fél Stofi bácsi a porostól? (1870) c. elbeszélése 1871 októberében Vértesi Arnold *Ország—Világ* c. lapjában jelent meg először. A Bach-korszak tekintélyes, művelt ügyvédje, Turánszky Kristóf (Stofi bácsi) Mikszáth elbeszéléseinek kedves alakja, akit több helyen is (*Pletyka*, *Fotografiák a vármegyéből*, *Látogatás Stofi bácsinál*) szerepeltet. A furfangos, talán kissé hóbortos ügyvéd balassagyarmati éveinek emlékeként kíséri. A szájhösként hoppon maradó Stofi bácsi, találó helyzetei, jól megformált alakjai révén a sikerültebb pályakezdő írásokhoz sorolható. A Mikszáth-irodalom ezzel az elbeszéléssel sem foglalkozott érdemben. Bisztray az *Irodalom* fejezetben helyreigazítja Kráhl Vilmos ismételt súlyos címhibáját (parasztól—porostól).

Amikor az új kastély füstbement (1871) c.

elbeszélés története egy olyan motívum körül forog (egy értékes papír megsemmisülése), amely korábban is, később is kedvelt motívuma. (*Az én Gyuri bácsim, Az eladó bírtok, Szent Péter esernyője*) Ágai Adolf lapjában jelent meg 1871 novemberében. Hőse, Harcsa Ezékiel (Turcsányi Ezékiel) ebeci ügyvéd, Mikszáth apjának jó barátja az író kedvelt fiskális alakjai közé tartozik már csak azért is, mert felesége (Plachy-lány volt!) révén rokonságban állt az író családjával. Harcsa Ezékiel Stofi bácsihoz hasonlóan több elbeszélés szereplője. A Mikszáth-irodalomban is több írást olvashatunk róla. (Gáspár Imre, Vincze József, Várdai Béla, Gyöngyösy László, Rubinyi Mózes, Kráhl Vilmos.)

Fotografiák a vármegyéből (1872). Az Ágai Adolf szerkesztette *Magyarország és a Nagyvilág* c. folyóiratban jelent meg először. Azok közé a korai írások közé tartozik, amelyekkel irodalomtörténetünk nem foglalkozott érdemben. Az elbeszélés, amely a pártát kereső aggszűz és a megnősülettől irtózó agglegény történetét adja elő, Mikszáth élesedő megfigyelő készségéről tanúskodik. Jellemzései itt már találóak. Az egész életét a férjhezmenetelre szentelő Melanie-t ragyogóan jellemzi. Ugyancsak jól tud a szereplők jellemére magyarázólag visszaható környezetrájt adni. (Kelemen bácsiék háza.) Egy élesen kihegyezett, cirkalmas stílusú mondat-tal hatásosan érzeteti Mády elmondandó beszédének szóvirágos ürességét. „... megérdemli, miszerint veres betűk zephirjével jeleztessék a kalendárium csillámdús lapjai zajgatagos tengerének bőségszétén.” (I. 137.). A legsikerültebb elbeszélések közé tartozik. A komikus helyzetek vígjátéki halmozásában szinte önmagát múlja felül. Vígjátékba kívánczó részlet annak a leírása, hogyan esik a meszesgödörbe az elveszett szónoklatát kétségbeesetten kereső Mády Károly.

Látogatás Stofi bácsinál (1873). A kis riport akkor keletkezett, amikor Mikszáth nem egy elbeszélése hőseit, Turánszky Kristófit egy évi fogságra ítélték valamilyen, ma már kideríthetetlen ok miatt. A sajtó alá rendező Bisztray Gyulának sem sikerült ezt kideríteni, mivel a balassagyarmati két helyi lapnak ebből az időből eredő számai hiányzanak. Bisztray a *Nőgrádi Lapok* kritikusan számának (1873. febr. 23.) hiányát a Turánszky-családhoz közel álló kezeknek tulajdonítja. Erre a következtetésre azonban semmiféle bizonyíték nincs.

Fotografiák regénye (1873) c. beszélve iránynovella, mely szintén a *Magyarország és a Nagyvilág* című képes hetilapban jelent meg először 1873-ban. Ebben is, mint a Kemény emberben, az egyéni érzelmek szabadságának joga mellett foglal állást. A kettő között azonban lényeges különbséget jelent az, hogy ez

utóbbinak személyes jellegű vonatkozásai is vannak, hiszen ez Mauks Mátyásnak és feleségének, Hercsuth Kornéliának adresszálódott, s mint később kiderült, nem eredménytelenül. Talán éppen a személyes vonatkozás következménye, hogy itt úgy sikerül a mese érzelmi hátterének megfestése, hogy nem válik szentimentálissá.

Sárka grófnő (1873). Az első kötet utolsó, Mikszáth életében is több folyóirat- és kötetkiadást megért novella 1873-ban a *Nógrádi Lapok*ban jelent meg először. Az író fiatalkori munkái közül erről tudunk viszonylag a legkevésbé. Bisztray is következtetéseiben kizárólag az elbeszélés tartalmára támaszkodik. Eszerint valószínűleg fiatalkori emlékek fűződnek a történethez. A hercegi és grófi udvarlót kikoszarozó gazdag Kelendy Sarolta grófnő modelljét valamelyik nógrádi főúri család tagjai között kell keresnünk. A már fejlettebb művészi technikával megírt, életszerű és reális elbeszélésben először fedezhetjük fel a társadalombíró szemlélet elmélyülését, kritikai hangja megerősödését. A történet befejezésében is reálisan valósítja meg a művészi igazságszolgáltatás követelményeit. Bisztray a jegyzetanyagban közli a többféle szöveg három fő változatát. Az elbeszélés a Mikszáth-irodalom elhanyagoltjai közé tartozik, egyedül Kiss Ernő (*Mikszáth Kálmán* 1910. 36–38.) tesz néhány megjegyzést az elbeszélésben szereplő Fekete Mihályról és Sárka grófnőről. Az első kötet Függelékében közli Bisztray Mikszáth diákkori dolgozatait Rejtő István lelkiismeretes és jó munkájára (Rejtő István: *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák* Bp. 1959.) támaszkodva. Itt említjük meg, hogy nem értett volna Rejtő könyvének néhány jó fényképét is közölni. A kötet egyébként hat képmellékletet közöl, s utal a jelen kötet anyagával összefüggő, de a korábban megjelent képanyagra.

Mikszáth diákkori dolgozatai így ma már két helyen is hozzáférhetőek. A diákkori dolgozatok közül az első a *Magyarok bejövetele*, melyet 1861 őszén a rimaszombati iskolában írt. A következő tanévből valók *A ló és a szarvas*, valamint a *Jurisich Miklós Kőszegen*. Ez utóbbival kapcsolatban Bisztray néhány, Rejtő tanulmányát érdemlegesen kiegészítő magyarázatot tesz. A *Róma gyöngye* az 1862–63. évi *Érdemkönyv*ben az első Mikszáth-írás. A szövegben a Rejtő közlését értelmileg korrigált szót (l. 213. 20. Többjei—Főbbjeik) helyesljük. Bisztray többi javítása is a szöveg, az egész mondanivaló pontosságát szolgálja. A *Róma gyöngyével* Veress Samu és Kálniczky Géza foglalkozott. 1865-ből Selmecbányáról való *Az én Gyuri bácsim* c. diákkori dolgozata. A rimaszombati diákalandot tartalmazó elbeszélést 18 éves korában írta. Ez sem emelkedik felül a szokványos önképzőkori munkáknál. A dolgozatot

Gajdác Pál tótkomlói evangélikus lelkész, egykori selmeci diák őrizte meg saját másolatában.

Az én öreg Miska kocsisom (1874). Ebben a korai elbeszélésben szülei kedves kocsisának, a gyakran pityókás, háryjános-szerű Suska Mihálynak állít emléket. Mikszáth több korai elbeszélésében szerepel, s talán a rá való emlékezés a magyarázata annak, hogy Mikszáth közvetlen környezete idősebb tagjaitól is kapott élményindítékot műveihez. Talán nem is maga az alak érdekelte, hanem a tőle hallható mesék izgatták gyermekfantáziáját. Ő is egyike volt azoknak, akik szabadságharcos emlékeket közvetítettek Mikszáthnak. A falubeliek előtt csak mint Klapka Mihály szerepelt, s ezt a valóságtól talán sokszor messzire elrugaskodó, de mégis az átéltség élménytűzével elmondott meséivel érdemelte ki.

Mikszáth feldolgozásában sem az alak, hanem a személyével összefüggő események kapnak súlyt. S ez mutatja Mikszáthnak vissza-visszatérő érdeklődését a 48-as múlt örökségéhez. Bisztray is utal arra, hogy „Mikszáth később a történelmi adatok és tények alapján is foglalkozott Branyiszko bevételeivel.” (II. 215.)

Pisera bácsi kalandjai (1874). Mikszáth teljes névjelzésével a *Mulattalóban* jelent meg először. A Pisera bácsiról írt két novella, valamint az a tény, hogy említi a *Két koldusdiák*ban is, azt bizonyítja, hogy az eredeti nevén Korponai nevű rimaszombati bérkocsis az író ifjúkorának kedves alakja volt. Diáktársaival sok borsot tört Pisera bácsi orra alá. Bisztray kimutatja a kétféle feldolgozás között tapasztalható következetlenségeket, amelyek abból erednek, hogy ez az elbeszélés már nem tartozik bele a megyei élet fotográfiái közé, hanem írói képzelettel szabadon alakított mese.

Bisztraynak a keletkezési körülményekre adott magyarázatát (II. 227.) erőltetettnek érezzük. Nem valószínű, hogy egy helyi közmondás eredetének magyarázatára írta volna. A befejező mondat: „Nagyobb dolog ez még Pisera bátyó eseténél is” csak novellazáró mondatként került ide. Az *Irodalom* fejezetben (II. 230.) helyreigazítja Rubinyi korábbi tévedését az elbeszélés első közlését illetően.

Az újságfaló (1875). A fővárosi kávéházakban örömmel időző Mikszáth csakhamar felfedezi a kávéházak egyik jellegzetes alakját: az újságra elő nem fizető, ingyenes betűfalókat. Ez az első karcolatok közé tartozó írás is szélesedő városi élményeiről vall. Valószínűleg többször volt alkalma az efféle alakokat megfigyelni, s olyan érdekesnek találta, hogy kétszer is megrajzolta, sőt anekdotáiban sem felejtette el megcsipkedni. Az első kidolgozást Bisztray a *Jegyzet*ben közli. Gondos munkájára vall, hogy egy súlyos,

értelemzavaró hibát (kegyelmesen-kényelmesen) igazít. Ismerteti a karcolat történetének utójátékát. *A kávéházból* c. a *Budapest* c. képes politikai napilapban közölt plágiumot. Teljes szövegében közli Mikszáthnak *Az irodalmi tisztesség* címen a szerzői jogok védelmében írott levelét, valamint a *Budapest* szerkesztője, Huszár Imre e levélre adott válaszát.

Talpig ember (1876). Azon elbeszélések közül való, amelyet Mikszáth kétszer dolgozott fel. Az első kidolgozást, mely 1874-ben *Nincs igazság a földön* címen jelent meg, Bisztray a jegyzetanyagban közli. A *talpig ember* nem tartozik a szorosan vett tanító jellegű elbeszélések közé, de írói célja — a tűz veszélyességére való felhívás — itt is nyilvánvaló. Bisztray véleménye szerint a költészet és a valóság szálaiból szőtt mesével állunk szemben. A tárgyi magyarázatokban „a trafikdohányt azért szidták akkor...” után zárójelbe tett megjegyzést („tehát még az 1870-es években is!”) szellemessége ellenére sem tartjuk idevalónak. A novelláról az irodalomtörténet mindössze 3 nyilatkozatot tart számon. (Vincze József, Várdai Béla, Zsigmond Ferenc) Az eltérő megítélések közül Zsigmond Ferenc (*Mikszáth Kálmán* Bp. 1927. 4—5) közelítette meg a legjobban az igazságot.

Az ügyvédjelölt (1876). Ez a rövid kis humoros rajz a végső vizsgákon szerencsésen túljutó jogász önteltségét mutatja be. A jellem igazi arcát mutató cselekedete a végén mutatkozik csak meg. (A foglalkozásként „köz- és váltóügyvéd”-ként megjelölt vizitkártya kinyomatása.)

A költő utolsó karácsonya (1876). Meleg hangon megírt költői emlékezés Tóth Edeéről, aki az 1870-es évek közepén az író baráti köréhez tartozott. Baráti kapcsolatukat több írás is őrzi. Csiszoltság s valami nagy-nagy szeretet érződik ezen a művén. Bisztray méltán nevezi a Mikszáth Kálmán: *Írói arcképek* Bp. 1953. c. kiadványa bevezető tanulmányában „Mikszáth egyik legszebb írásművé”-nek.

REJTŐ ISTVÁN: THURY ZOLTÁN

Bp. 1963. Szépirodalmi K. 419 l.

Igen alapos, következetes munka Rejtő István Thury Zoltán életéről és írói pályájáról írt könyve. A könyvet fontosnak tartjuk nemcsak azért, mert Thury Zoltán jelentős realista novellairónk, hanem azért is, mert a szerző új színekkel gazdagította a századvégről szóló ismereteinket. Thury oly korban élt, amelynek hullámerveit napjainkig gyűrűznek. A századvéget már sok összefoglaló jelzéssel jellemezte az irodalomtörténetírás, így: az asszimiláció kora, a polgárosodás

Török regék és történetek (1877) címen az anekdota kereteit alig túllépve mond el két történetet *A pasa macskája* és *II. Mahomed* címen. Feltehetően mindkettő olvasmány-élményből ered. Bisztray erre vonatkozólag Jókai hatását említi, valamint a törökök iránti aktuális korabeli érdeklődést.

A pribeli kőasszony (1877). Petrolay Margit nyomán, annak érvelését elfogadva Bisztray is Mikszáthnak tulajdonítja ezt a M monogrammal a *Hasznos Mulattatóban* megjelent írást. Érvelésük meggyőző.

Az *Elbeszélések* II. kötetének Függelékében találjuk Mikszáth 54 anekdotáját. A jegyzetben Bisztray vizsgálja az anekdota szerepét Mikszáth művészetében. Király István megállapításai útján halad, amikor leszögezi, hogy ezek az anekdoták nem szórakoztató betétek írásaiban, hanem a fokozatosan elmélyülő társadalombírálat hatásos fegyverei.

Ezeket az anekdotákat Mikszáth folyóiratokban közölte. Terjedelmük a néhány sorostól (*Egy francia nő kurta levele* II. 141.) helyenként egész kis elbeszéléssé dagad. (*Réthy bátyánkról* II. 149.)

Kérdéses, hogy ezeket a hallott, olvasott vagy éppen idegenből fordított történeteket Mikszáth eredeti alkotásainak tekinthetjük-e. Bisztray annak veszi.

A jegyzetbeli utalás megkönnyítésére az egyes anekdotákat sorszámmal látja el, s a cím nélkülieknek címet ad. Ahol a szükség megkívánja (*Deák-adoma* II. 146. 311.; *Még egy Deák Ferenc-adoma* II. 144. 311.) közli a megfelelő tárgyi magyarázatokat, s a folyóiratbeli közlés helyesírási, stílári hibáit is korrigálja.

Az *Elbeszélések* I—II. kötete fontos lépést jelent a mikszáthi életmű teljes feltárása felé. Azzal a megnyugtató érzéssel tettük le a két kötetet, hogy a Mikszáth kritikai kiadás szerkesztése gondos munkát végző kezekben van.

Pusztai Gyula

kora, a nagy vállalkozások kora, a világnézet bomlás kora, a kiegyenlítődés kora címmel, és mindegyik felvillantotta a valóság egy-egy részét. Komlós Aladár és Rónay György kutatásai nagyon sok rejtett értéket hoztak felszínre az elfelejtett korból, Horváth Zoltán könyve (Magyar századforduló. Bp. 1961.) megkísérli a történeti szintézist, de a kép még mindig nem teljes. Rejtő István sokban hozzájárult ahhoz, hogy a századvég egyik kitűnő írójának munkáját jobban megismer-